

Katarzyna Jędraszczyk*

Trzydzieści lat dekomunizacji na Ukrainie

Thirty years of decommunization in Ukraine

Abstract: The aim of the article is historical, political analysis and analysis of scientific discourse on the direction of decommunization transition since Ukraine's independence. The main research question concerns the effectiveness of the process. When describing the decommunization of public space in Ukraine, it should be stressed that it was characterized by varying intensity and regionality. The process can be divided into two main phases – 1990-2014 and after 2015. The first period was determined by the historical policy pursued by the presidents of Ukraine. During the presidency of Yushchenko, with the increasing interest in historical politics, and especially the theme of Holodomor 1932/33, the names and monuments in honor of those responsible for these events were removed. The last phase of decommunization involves four acts passed in April 2015. The pace and consistency with which the laws were implemented, especially 317-VIII on communist symbolism, was linked to the Ukrainian-Russian conflict. It determined the need for radical steps towards the Ukrainian state taking control of its own symbolic space. A parliamentary majority and a social atmosphere have made the implementation of the laws effective and today Ukraine can be considered to have decommunized public space. This does not apply, of course, to occupied areas.

Keywords: Ukraine, decommunization, memory, monuments, toponyms

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza tak historyczna i polityczna, jak też dyskursu naukowego dotyczącego kierunku przemian dekomunizacyjnych od czasu uzyskania niepodległości przez Ukrainę. Główne pytanie badawcze dotyczy skuteczności procesu. Opisuując dekomunizację przestrzeni publicznej na Ukrainie, należy podkreślić, że cechowała się ona zmiennym natężeniem i regionalnością. Proces można podzielić na dwie zasadnicze fazy: 1990-2014 oraz po 2015 r. Pierwszy okres determinowany był ogólną wizją polityki historycznej prowadzonej przez prezydentów Ukrainy. W okresie prezydentury Juszczenki wraz ze wzrostem zainteresowania polityką historyczną, a zwłaszcza tematyką Głodu 1932/1933, doprowadzono do usunięcia

* Katarzyna Jędraszczyk – dr, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0658-0985>, e-mail: jedra@amu.edu.pl.

nazw i pomników ku czci osób odpowiedzialnych za te wydarzenia. Ostatnia faza dekomunizacji wiąże się z czterema ustawami, uchwalonymi w kwietniu 2015 r. Tempo i konsekwencja, z jakimi implementowano ustawy, zwłaszcza 317-VIII, dotyczącą symboliki komunistycznej, były związane z konfliktem ukraińsko-rosyjskim. Determinował on konieczność podjęcia radykalnych kroków w kierunku przejęcia kontroli przez państwo ukraińskie nad własną przestrzeń symboliczną. Sprzyjająca większość parlamentarna oraz atmosfera społeczna spowodowały, że implementacja ustaw okazała się skuteczna i dziś uznać można, że Ukraina zdekomunizowała przestrzeń publiczną. Nie dotyczy to oczywiście terenów okupowanych.

Słowa kluczowe: Ukraina, dekomunizacja, pamięć, pomniki, toponimy

Wprowadzenie

Dekomunizacja jest pojęciem nieostrym, szerokim i w dużej mierze metaforycznym. W najszerszym znaczeniu oznacza odejście od systemu komunistycznego i zerwanie z jego przejawami w przestrzeni publicznej oraz w życiu społecznym, połączone z moralnym i społecznym rozliczeniem tego okresu. W pierwszej fazie transformacji często obejmuje również postulat odejścia od systemowych przejawów reżimu, lustrację i głębsze przemiany społeczno-ekonomiczne. Zwykle jednak dekomunizację kojarzy się z jej bezpośrednimi przejawami, obejmującymi zmiany toponimii oraz usuwanie pomników bohaterów niechcianej epoki. Chodzi o zmianę kolektywnej pamięci i sfery symbolicznej¹, związanej z reżimem totalitarnym, jego systemem znaków, symboli, miejsc pamięci. Usuwanie nazw i pomników opiera się na przekonaniu, że człowiek kształtuje się w kontakcie z przestrzenią. Scalanie struktur materialnych, językowych tworzy swego rodzaju relację jednostki i otoczenia, co z kolei wpływa na tożsamość. W takim zakresie pojęcie będzie używane w niniejszej analizie.

Opisując dekomunizację przestrzeni publicznej na Ukrainie, należy podkreślić, że cechowała się ona zmiennym natężeniem i regionalnością, co zostanie wykazane w artykule. Proces można podzielić na dwie zasadnicze fazy: 1990-2014 oraz po 2015 r.² Pierwszy okres

1 Symboliczny charakter przestrzeni analizował m.in. T. Edensor – T. Edensor, *Tożsamość narodo-wa, kultura popularna i życie codzienne*, Kraków 2004.

2 W. Cyba uważa, że można wyróżnić następujące fazy dekomunizacji: początek pierwszej (1989-1994) to zmiana nazwy miasta Żdanow na Mariupol w 1989 r. i Woszyłowgradu na Ługańsk w 1990 r., lata 1994-2004 to, według autora, druga fala, trzecia natomiast związana jest z prezydenturą Juszczenki i przyjęciem w 2006 r. ustawy „O Głodzie 1932/33 na Ukrainie”, która otworzyła drogę do likwidacji nazw i pomników osób winnych jego zaistnienia na Ukrainie. W tym okresie powstał też Komitet Demokratyczny, który zrzeszał 30 organizacji (m.in. Prostita, Memoriał, ale

w dużej mierze determinowany był ogólną wizją polityki historycznej prowadzonej przez prezydentów Ukrainy. Na szczeblu lokalnym, zwłaszcza w większych miastach, wynikał on z decyzji ich władz i często odzwierciedlał polityczne sympatie mera i/lub większości rady. Poniższa analiza jest próbą zrekonstruowania tego procesu na przykładzie kilku miast, które reprezentują konkretne modele dekomunizacji sprzed 2015 r.

Cezura otwierająca dekomunizację drugiej fazy jest związana z czterema ustawami, często zwanymi dekomunizacyjnymi. Uchwalono je 9 kwietnia 2015 r., a weszły w życie 21 maja 2015 r.³ Systemowy i prawnie uregulowany proces dekomunizacji rozpoczął się więc na Ukrainie ćwierć wieku po rozpadzie Związku Radzieckiego. Rodzi się naturalne pytanie, dlaczego tak późno zdecydowano się na wprowadzenie ustawodawstwa w tym zakresie. Czy udaje się realizować cel strategiczny, czyli zgodnie z oczekiwaniami jej zwolenników – zmianę stosunku obywateli do radzieckiej przeszłości Ukrainy?

Polityka w sferze symbolicznej zależy od dwóch czynników: formy ustroju politycznego i stopnia rozwoju tożsamości narodowej. Ukraina jako kraj o hybrydowym reżimie politycznym (przynajmniej do 2014 r.) doświadczała problemów w formowaniu swojej tożsamości narodowej. Instytucjonalna słabość i ścieranie się przeciwstawnych wizji przeszłości powodowały, że przed 2014 r. miała mniej możliwości wyznaczenia i kontrolowania przestrzeni symbolicznej w porównaniu z państwami demokratycznymi czy autorytarnymi. Podatność

też nacjonalistyczne UNA-UNSO, Swoboda, Tryzub im. Bandery). В.М. Циба, «Деконунізація» і легітимація правлячої еліти в Україні, „Вісник Дніпропетровського університету, Серія: Філософія. Соціологія. Політологія” 2017, nr 1 [V.M. Ciba, „Dekomunizaciá” i legitimaciá pravláčoї eliti v Ukraїni, „Visnik Dnipropetrovs'kogo universitetu, Seriá: Filosofiá. Sociologiá. Politologiá” 2017, nr 1], s. 154, http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2017_1_20 [20.02.2021].

- 3 Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті [Pro pravovij status ta vshanuvanná pam'áti borcivza nezaležnist' Ukraїni u XX stolittí], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>; Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років [Pro uvіčnenná peremogi nad nacizmom u Drugij svitovij vijní 1939-1945 rokiv], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>; Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років [Pro dostup do arhiviv represivnih organiv komunističnogo totalitarnogo režimu 1917-1991 rokiv], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>; Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки [Pro zasudženná komunističnogo ta nacional-socialističnogo (nacists'kogo) totalitarnih režimiv v Ukraїni ta zaboronu propagandi ihn'oi simvoliki], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> [20.02.2021].

społeczeństwa będącego w kryzysie politycznym, społecznym i ekonomicznym na retorykę populistyczną powoduje, że politycy obiecywali zmiany w przestrzeni symbolicznej, a gdy okazywało się to w praktyce trudne, długotrwałe i kontrowersyjne – odchodzili od realizacji swoich postulatów⁴. W takiej sytuacji często dochodziło też do konfliktów pamięci, które przybierały postać wojny pomników i sporów o toponimie⁵.

Według Pierre'a Nory, głównym czynnikiem formowania się tożsamości grupowej jest stworzenie i uświadomienie sobie przez jednostki znaczeń swoich miejsc pamięci. W kontakcie z nimi, najczęściej podczas wydarzeń o charakterze komemoratywnym, obywatel może poczuć się częścią wspólnoty. Analizując zmiany w zakresie stosunku do pomników jako miejsc pamięci oraz toponimii, można zrozumieć transformację samoświadomości historycznej i tożsamości danej grupy⁶. Zakładając, że naród to konstrukt⁷, dla badań nad tożsamością ukraińską ważna jest analiza procesu dekomunizacji jako zjawiska politycznego (polityka historyczna) i równocześnie społeczno-kulturowego.

Najważniejszą i najobszerniejszą jak dotąd pracę na temat ustaw dekomunizacyjnych napisał Ołeksandr Hrycenko⁸. Na temat usuwania pomników Lenina, zwłaszcza w centralnej części kraju do 2018 r., monografię przygotowała Ołeksandra Hajdaj⁹. Warto wspomnieć o pracach Wołodymyra Kulyka¹⁰, Andrija Portnowa¹¹, Heorhija Ka-

4 B. Forest, J. Johnson, *Monumental Politics: Regime Type and Public Memory in Post-Communist States*, „Post-Soviet Affairs”, vol. 27, 2011, no. 3, s. 281-283, za: O. Гайдай, *Камяний гість*, Київ 2018 [O. Gajdaj, *Kamânnij gist'*, Kiïv 2018], s. 100.

5 O roli pomników: A. Assmann, *Między historią a pamięcią. Antologia*, red. M. Saryusz-Wolska, Warszawa 2013, s. 197.

6 Szerzej: П. Нора, *Всемирное торжество памяти*, „Неприкосновенный запас” 2005, 2-3(40-41) [P. Nora, *Vsemirnoe torzestvo pam'ati*, „Neprikosnovennyj zapas” 2005, 2-3(40-41)], <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html> [20.02.2021].

7 Zgodnie z teoriami konstruktywistycznymi, naród to konstrukt wytworzony przez dyskurs narodowy elit i instytucji, z których najsilniejsze jest państwo.

8 O. Гриценко, *Деконунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище*, Київ 2019 [O. Gricenko, *Dekomunizaciâv Ukraïni âk derzavna politika i âk sociokul'turne âviще*, Kiïv 2019].

9 O. Гайдай, *Камяний гість...* [O. Gajdaj, *Kamânnij gist'...*].

10 В. Кулик, *Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану*, „Наук. записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України” 2017, вип. 5-6(91-92) [V. Kulik, *Derzavna politika ta gromads'ka dumka šodo pam'ati j movi v Ukraïni pislâ Ėvromajdanu*, „Nauk. zapiski İPİEND ім. İ.F. Kurasa NAN Ukraïni” 2017, vip. 5-6 (91-92)], s. 200-212.

11 A. Portnov, *“De-Communization” and Legislating History in Post-Maidan Ukraine*, „Aspen Review” 2017, issue 04, <https://www.aspenreview.com/article/2017/de-communization-legislating-hi->

sjanowa¹², a w Polsce – Tadeusza A. Olszańskiego¹³. Dekomunizacja była sztandarowym projektem Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej. Instytucja ta publikowała statystyki, materiały, informacje oraz biuletyny przedstawiające procedury związane ze zmianami nazw ulic i miejscowości, które także wykorzystano w artykule¹⁴.

1. Dekomunizacja przed 2015 rokiem – pomniki urbanonimy¹⁵

Radziecka przeszłość i związana z nią spuścizna kulturowa są częścią historii, wspólnym doświadczeniem większości obywateli Ukrainy. Trudno o podobne przykłady zabytków i obszarów pamięci historycznej z innych epok. Różna przeszłość historyczna sprzed komunizmu determinowała jednak odmienny stosunek do komunistycznych artefaktów. W oficjalnej polityce pamięci podkreślano wprawdzie negatywne elementy reżimu komunistycznego, jak represje polityczne, głód, wojnę, brak swobód obywatelskich, ale o ile w zachodnich regionach obraz ten korelował z pamięcią zbiorową, o tyle we wschodniej – wręcz jej przeczył, między innymi z powodu zakorzenionej pamięci o zwycięstwie w tzw. wojnie ojczyźnianej i gloryfikacji procesów komunistycznej modernizacji. Aktorzy lokalnej i centralnej sceny politycznej na użytek bieżącej polityki odwoływali się zależnie od okoliczności do

story-post-maidan-ukraine/ [20.02.2021].

- 12 Г. Касьянов, *Историческая политика и «мемориальные» законы в Украине: начало XXI в.*, „Историческая экспертиза” 2016, nr 2 [G. Kas’ánov, *Istoričeskáá politika i „memorial’nye” zakony v Ukraine: načalo XXI v.*], „Istoričeskáá è èkspertiza” 2016, nr 2], https://istorex.ru/page/kasyanov_gv_istoricheskaya_politika_i_memorialnie_zakoni_v_ukraine_nachalo_xxi_v [27.02.2021].
- 13 T.A. Olszański, *Wielka dekomunizacja. Ukraińska polityka historyczna czasu wojny*, „Punkt Widzenia”, Ośrodek Studiów Wschodnich, 2017, nr 65.
- 14 UINP zamieszczał sprawozdania z postępów dekomunizacji – <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-2016-rik>, spis pomników dla Kijowa (przy każdej z postaci jest krótkie uzasadnienie powodu usunięcia pomnika) – <https://old.uinp.gov.ua/publication/perelik-pam-yatnikiv-i-pam-yatnikh-znakiv-m-kieva-shcho-pidlyagayut-demontazhu>, spis nowych i starych nazw zamienionych w 2016 r. (obejmuje ponad 1600 nazw miejscowości) – https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/perelik_pereymenovanih_nas_punktiv.pdf; <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> [27.02.2021].
- 15 A. Czerny, *Teoria nazw geograficznych*, Warszawa 2011, s. 15. Urbanonimy są podzbiorem nazw geograficznych (toponimów), wśród których wyróżnia się nazwy ulic, placów, parków i budynków.

tych dwóch modeli pamięci, powodując spory wokół symbolicznych egzemplifikacji obu narracji¹⁶.

Najprawdopodobniej pierwszym pomnikiem Lenina na Ukrainie był monument postawiony w 1918 r. na placu Sofijowskim, przedstawiający Lenina i Trockiego. Już w latach 20. XX w. pomniki pełniły dwie zasadnicze funkcje symboliczne: jednoczyły zróżnicowane etnicznie tereny oraz podkreślały znaczenie i wszechobecność władzy. Nagły wzrost liczby pomników zanotowano w 1967 r., co miało związek z obchodami 50. rocznicy rewolucji październikowej, oraz w 1970 r., w związku z rocznicą urodzin wodza rewolucji. W latach 60. wzrosła także liczba upamiętnień związanych z tzw. wielką wojną ojczyźnianą. Liczba pomników Lenina sukcesywnie wzrastała, by osiągnąć, według Wiktora Akulenki, liczbę 5015 w 1991 r. (w tym czasie wszystkich pomników na Ukrainie było 8248)¹⁷. Prawdopodobnie ostatni monument Lenina postawiono na Ukrainie w 1991 r.

Funkcja społeczna pomników Lenina zmieniła się na przełomie lat 80. i 90. Wraz z utratą pozycji przez partię komunistyczną, praktyki związane z komemoracją Lenina znacznie osłabły i były udziałem raczej partyjnych dygnitarzy, społeczeństwo natomiast wolało składać kwiaty pod upamiętnieniami związanymi z ofiarami wielkiej wojny ojczyźnianej. Po rozpadzie ZSRR monumenty Lenina stopniowo stawały się zwykłymi punktami na mapie miasta, których obecność w przestrzeni publicznej była niezauważalna – pomniki wodza stały się „transparentne”¹⁸.

Prawdopodobnie pierwszym zdemontowanym pomnikiem Lenina był monument w Czerwonohradzie w obwodzie lwowskim. Na

16 Modelami pamięci historycznej zajmowali się na Ukrainie m.in. W. Krywoszeja, H. Kasjanow. Szerzej: В. Кривошея, *Моделі пам'яті і державна політика пам'яті*, [w:] *Національна та історична пам'ять*, 2011, вип. 1 [V. Krivošeā, *Modell pam'ati i derzavna politika pam'ati*, [w:] *Nacional'na ta istorična pam'at'*, 2011, vip. 1], s. 26-37; Г. Касьянов, *К проблеме дефиниции: историческая память, историческая политика*, [w:] *Історія, пам'ять, політика. Збірник наукових статей*, Київ 2016 [G. Kas'ānov, *K probleme definicij: istoričeskaā pam'at', istoričeskaā politika*, [w:] *Історія, пам'ять, політика. Zbirnik naukovih statej*, Kiiv 2016], s. 125-126; Г. Касьянов, *Past Continuous: Історична політика 1980-х-2000-х: Україна та сусиди*, Київ 2018 [G. Kas'ānov, *Past Continuous: Історична політика 1980-h-2000-h: Ukraīna ta susidi*, Kiiv 2018].

17 Więcej było tylko w Rosji – 7000 łącznie z popiersiami, zob. В. Акуленко, *Тінювий бік Ленініади, або незареєстрований у Гіненеса рекорд „Пам'ятки України” 1991, nr 2* [V. Akulenko, *Tin'ovijbik Leniniadi, abo nezareēstrovaniij u Ginenesa rekord „Pam'atki Ukraīni” 1991, nr 2*], s. 53-55, <http://elib.nplu.org/view.html?id=3724> [27.02.2021].

18 Szarzej o tym zjawisku: О. Гайдай, *Камянный гість... [O. Gajdaj, *Kamānnij gist'...*]*.

poziomie obwodowym przewagę polityczną po wyborach do parlamentu USRR w marcu 1990 r. miał zorientowany narodowo Ludowy Ruch Ukrainy. W ciągu następnych kilku miesięcy usuwano kolejne pomniki w miastach obwodu lwowskiego i iwanofrankowskiego. Prezydium Rady Najwyższej USRR na czele z Leonoidem Krawczukiem zareagowało dwuznacznie i niekonsekwentnie. Krawczuk obawiał się konfrontacji z radami miast na zachodzie kraju, ale jednocześnie podczas przemówienia na konferencji prasowej we wrześniu 1990 r. powiedział, że Ukraińcy jako naród „stracą szacunek cywilizowanego świata, jeśli tak będą obchodzić się z monumentami”¹⁹.

Symbolicznym aktem było podjęcie decyzji przez Radę Miejska Kijowa jesienią 1991 r. o demontażu pomnika rewolucji wraz z dziewięciometrową figurą Lenina z czerwonego granitu oraz trybuną dla dygnitarzy komunistycznych, którzy z tego miejsca przyjmowali pozdrowienia podczas deflad. W zaledwie dwa dni po ogłoszeniu niepodległości, 26 sierpnia 1991 r., zmieniono także nazwę placu – z placu Rewolucji Październikowej na Majdan Niezależności.

Przy Radzie Miejskiej Kijowa powołano komisję ekspercką, która miała wypracować model likwidacji komunistycznych upamiętnień. Pomimo funkcjonowania do 1993 r. okazała się ona strukturą, która realnie nie miała wpływu na podejmowane decyzje związane z dekomunizacją. Komisja rekomendowała konkretne rozwiązania, ale brakowało politycznej woli, by zabezpieczyć na ten cel finansowanie i zrealizować plan demontażu²⁰.

Wobec funkcjonowania na Ukrainie różnych modeli kolektywnej pamięci nie udało się wypracować jednolitego podejścia do narracji historycznej, a władza centralna, obawiając się napięć społecznych, aż do 2015 r. mało konsekwentnie angażowała się w dekomunizację przestrzeni publicznej. Podobną tendencję zaobserwować można było także na szczeblu centralnym. Radna Najwyższa Ukrainy nie podjęła próby systemowego rozwiązania tej kwestii. Żadna ze stron, zarówno związana do niedawna z partią komunistyczną, jak i opozycja, nie wykazywały dostatecznie silnej inicjatywy, cedując rozwiązanie

19 O. Гайдай, *Камяний гість...* [O. Gajdaj, *Kamânnij gist'...*], s. 67.

20 Rekomendowano m.in. usunięcie pomnika Lenina z placu Besarabskiego w centrum Kijowa. Został on usunięty dopiero 8 grudnia 2013 r. i rozpoczął tzw. Leninopad.

problemu na władze lokalne. W efekcie regiony zachodnie Ukrainy z własnej inicjatywy dokonały dekomunizacji przestrzeni publicznej, regiony wschodnie praktycznie nie podjęły w ogóle jej realizacji, a obwody centralne wykonywały ją w sposób niekonsekwentny i wybiórczy.

Przyglądając się problemowi z perspektywy kilku dużych miast, dostrzec można różne modele dekomunizacji przed 2015 r.

We Lwowie akcja usuwania pomników Lenina zakończyła się jesienią 1990 r. Rada obwodu już na I sesji podjęła uchwałę, w której przedstawiła postulat, by obwód lwowski stał się „wyspą wolności”, która położy „kres totalitarnemu systemowi”²¹. W ramach Rady Miasta Lwowa utworzono Komitet Narodowego i Kulturalnego Odrodzenia, z którego inicjatywy przygotowano procedurę zmian nazw ulic. Szef komitetu Jarosław Swatko zwrócił się do Centralnego Państwowego Archiwum we Lwowie z prośbą o pomoc w stworzeniu odpowiedniej komisji eksperckiej, do której ostatecznie weszli historycy oraz specjalista nauk technicznych Roman Krypjakiewicz, będący w posiadaniu bogatych archiwaliów swojego ojca Iwana Krypjakiewicza, dotyczących historii lwowskich ulic²². Jak się okazało, komisja nie mogła zrealizować w całości swojego zadania, bo było ono właściwie niewykonalne – w ówczesnych warunkach nie dało się stworzyć wizerunku całkowicie ukraińskiego obrazu miasta, chodziło raczej o popularyzację wśród mieszkańców ukraińskiej pamięci historycznej i związanej z nią urbanonimii. Nazwiskami najważniejszych postaci ukraińskiej historii i kultury opatrzono ulice o największym znaczeniu dla komunikacji miasta (ulice: Mazepy, Doroszenki, Hruszewskiego, Wynnyczenki, Petlury). Zakładano, że w określonej części miasta pojawią się nazwy związane z konkretnym rozdziałem historii kraju lub tematem historycznym (Konowalca, Melnyka, Bandery, Szuchewycza w jednym kwartale). Ważną częścią zadania było zaplanowanie spójnej wizji nazewnictwa ulic w ścisłym centrum Lwowa. Prospekt Lenina przemianowano na prospekt Swobody. Uznano, że najważniejszym skojarzeniem dla „wolności” będzie uzupełnienie przestrzeni

21 Я. Грицак, *Конструювання національного міста: випадок Львова*, „Дух і Літера” 2006-2007, nr 17-18 [Å. Gricak, *Konstruivannâ nacional'nogo міста: Vipadok L'vova*, „Duh i Litera” 2006-2007, nr 17-18], s. 167, http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5094/Hrytsak_konstruivannia_natsionalnoho_mista.pdf [14.03.2021].

22 Ibidem.

miejskiej o pomnik Szewczenki oraz prospekt Szewczenki, który dalej przechodzi w plac Sobornyj. Do prospektu Szewczenki dochodzą ulice Hruszewskiego i Drohomarowa – intelektualistów ważnych dla ukraïnizacji Galicji.

Lider Organizacji Ukraïńskich Nacjonalistów Stepan Bandera był w latach 90. najbardziej kontrowersyjną postacią, którą chciano upamiętnić na zachodniej Ukraïnie²³ – tam też powstały pierwsze upamiętnienia mu poświęcone. W styczniu 1991 r. w miejscowości Stary Uhryniw w obwodzie iwanofrankowskim, gdzie urodził się Stepan Bandera, postawiono prawdopodobnie pierwszy na ziemiach ukraïńskich pomnik ku jego czci. We Lwowie grupa ekspertów rozważała nazwanie imieniem Bandery głównej ulicy Lwowa, wiodącej do dworca kolejowego oraz obok budynku Politechniki Lwowskiej²⁴. Wybór tej właśnie ulicy miał być komunikatem dla każdego, kto odwiedza miasto. Zdawano sobie jednak sprawę ze znaczenia takiej decyzji. Prawdopodobnie także Wiaczesław Czornowił, związany z Ludowym Ruchem Ukraïny, odradzał podejmowanie takiej decyzji, mówiąc: „reszta Ukraïny nas nie zrozumie”²⁵. Do przemianowania doszło już w 1992 r. W pobliżu ulicy Bandery pojawiła się także ulica Bohaterów UPA (przedtem Turgieniewa) oraz inne nazwy ulic, których patroni byli liderami ukraïńskiego ruchu nacjonalistycznego: Konowalca, Melnyka, Czuprynki.

Widać zatem, że dekomunizacja toponimii we Lwowie wiązała się ze ściśle określoną koncepcją „znakowania” przestrzeni miejskiej.

W Kijowie powołano Komisję Obywatelską ds. Zmian Nazw i Upamiętnień. W jej skład weszli historycy i znawcy miasta. Współpraca komisji i Rady Miejskiej zakończyła się około 1994 r. Od tego czasu radni rzadko brali pod uwagę rekomendacje komisji. Nie powstała też jednoznaczna strategia odnośnie do zmian nazw ulic, jak to miało miejsce we Lwowie. W radzie ścierały się poglądy zwolenników ukraïnizacji pamięci, powrotu do imperialistycznej tożsamości

23 Ю. Сабадішина, *Переіменування вулиць Львова: як це було і є* [Ū. Sabadišina, *Perejmenuvannâ vulic' L'vova: âk ce bulo i ê*], http://tvoemisto.tv/news/pereymenuvannya_vulyts_lvova_yak_tse_bulo_i_ie_68135.html [27.02.2021].

24 Dawniej Nowy Świat (1840-1886), Leona Sapiehy (1886-1940), Komsomolska (1940-1941), Stalina (1944-1961), Pokoju (Myru) 1961-1991, Bandery (od 1992 r.).

25 Я. Грицак, *Конструювання національного...* [Â. Gricak, *Konstruïvannâ nacional'nogo...*].

i pragmatyków, którzy spory rozstrzygali koniunkturalnie. Pierwsza demokratyczna rada Kijowa w 1990 r. już na początku swej działalności przywróciła historyczne nazwy ulic w centrum: Michajłowską, Spaską, Instytutską, Bankową, Luterańską, Dmitriwską²⁶. Jak wspominał Maksym Stricha²⁷, w komisji pojawiały się postulaty osób, nazywanych przez niego „ultrapatriotami”, aby nazwać niektóre ulice w śródmieściu na cześć Petlury, Bandery czy Konowalca. Większość osób w tym gremium starała się jednak powstrzymać innych od realizacji takich pomysłów.

Mapa miasta odzwierciedla pewne rozdwojenie powstałe jako efekt kompromisu politycznego – ulicę Hruszewskiego przecinała, do czasu zmiany nazwy na Mazepy, ulica Powstania Styczniowego (1918)²⁸, na długie lata pozostały ulice Czerwonoarmijska, Artioma²⁹ i Maksyma Gorkiego, a nawet Lenina³⁰. Z czasem ulica Gorkiego została przemianowana na Antonowyczka, a ulica Czerwonoarmijska na Wielką Wasylkiwską. Równocześnie stale pojawiały się nowe nazwy – „projektu” ukraińizacji – ulice: Iwana Mazepy, Filipa Orlika, Ołeny Telihi, Ołeha Olżycza.

Duże kontrowersje wywołała zmiana nazwy ulicy Powstania Styczniowego na ulicę Mazepy w październiku 2007 r.³¹ Formalnie miało to nastąpić już w 1997 r.³², ale przeciwko temu wypowiedzieli się duchowni związani z Ukraińską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego, rezydujący w Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej. Nie chcieli zgodzić się na nowy adres i patrona ulicy, przy której stoi ławra, z po-

26 Spis nowych i starych nazw ulic Kijowa – http://toursdekiev.com.ua/uk/renamed_streets [27.02.2021].

27 Maksym Stricha (ur. 1961) – prof., polityk, działacz społeczny, pisarz, współpracownik Instytutu Fizyki UAN, w latach 2008-2010 wiceminister nauki.

28 Powstanie styczniowe przeciwko Centralnej Radzie i Ukraińskiej Republice Ludowej w 1918 r., zorganizowane przed partią bolszewicką w Kijowie, przyspieszyło upadek Centralnej Rady w Kijowie.

29 Na cześć przywódcy Doniecko-Krzyworoskiej Republiki Radzieckiej.

30 Po 20 latach od ogłoszenia niepodległości pozostały trzy ulice Lenina w Kijowie na Żulianach, Trojeszczynie i Bortnyczach.

31 Київська міська рада, IV сесія V скликання рішення від 25 жовтня 2007 року № 1059/3892, *Про перейменування вулиці у Печерському районі м. Києва* [Kiivs'ka mis'ka rada, IV sesija V sklikannâ rišennâ vid 25 žovtnâ 2007 roku nr 1059/3892, *Pro perejmenuvannâ vulicî u Pečers'komu rajoni m. Kiêva*].

32 *Про повернення деяких історичних назв...* [Pro povernennâ deâkih istoričnih nazv...].

wodu anatemy nałożonej na Mazepę przez Cerkiew³³. W związku z wizytą patriarchy moskiewskiego Cyryła w 2010 r., Rada Miejska przyjęła rozwiązanie – wydawałoby się – kompromisowe: wyodrębniono część ulicy Mazepy, biegnącej wzdłuż Ławry Kijowsko-Peczerskiej, i nazwano ją Ławrską.

Jeszcze inny przykład stosunku do dekomunizacji toponimii prezentował przed 2105 r. Donieck. Pozostawiono niemal wszystkie nazwy ulic z okresu radzieckiego – w tym ulicę Lenina, a decyzje te tłumaczono pragmatycznie: obawą przez dyskusją, prowokacjami i „wojną kulturową”.

Najbardziej widoczny był spór o upamiętnienie poety Wasyla Stusa. Studenci wydziału historycznego działający w grupie Prosztowch w 2009 r. wyszli z inicjatywą nadania jego imienia Donieckiemu Uniwersytetowi Państwowemu. Stus studiował w Doniecku i przez wiele lat był z nim związany. Wobec braku poparcia na macierzystym uniwersytecie, studenci napisali list do ministra oświaty Światosława Wakarczuka. Minister nie wyraził sprzeciwu i takie stanowisko przesłał do władz uniwersytetu. Rektor, postawiony w trudnej sytuacji, zdecydował o zwołaniu rady, która rozstrzygnęłaby zasadność zmiany nazwy. Od początku było oczywiste, że władze uniwersytetu nie chcą zmiany nazwy. Podczas spotkania w gronie akademickim podważano jakość poezji Stusa, morale studentów z grupy Prosztowch, wskazywano na konieczność zachowania apolityczności i autonomii uczelni³⁴. W efekcie pozostawiono dotychczasową nazwę. Po zajęciu budynków przez separatystów, władze uczelni zdecydowały we wrześniu 2014 r. o nadaniu uczelni imienia Wasyla Stusa i przeniesieniu uniwersytetu do Winnicy.

Siedem z dziewięciu rejonów administracyjnych Doniecka nosi nazwy na cześć działaczy komunistycznych (leninowski, woroszyłowski, budoniwski, kalininiski, kirowski, kujbyszewski, petrowski; pozostałe

33 Л.В. Малес, *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*. Матеріали другої наукової конференції. Донецьк: ДонДУУ, 2006 [L.V. Males, *Sučasni suspil'ni problemi u vimiri sociologii upravlinnâ*. Materiali drugoi nauкової konferencii. Donec'k: Donduu, 2006], s. 169-174 oraz *Карта міста: символічний простір управління*, „Критика” 2007, nr 1-2 [Karta міста: *simvoličnij prostir upravlinnâ*, „Kritika” 2007, nr 1-2], s. 17-20.

34 Zob. О. Панич, *Як Донецький університет не дав присвоїти собі ім'я Василя Стуса* [O. Panič, *Âk Donec'kij universitet ne dav prisvoiti sobi im'â Vasilâ Stusa*], 16.08.2014, <http://www.istpravda.com.ua/blogs/2014/08/16/144028/> [12.03.2021].

to proletariacki i kijowski). Pozostały też ulice Lenina, prospekt Lenina i prospekt Ilicza.

Po ogłoszeniu utworzenia tzw. Donieckiej Republiki Ludowej dekomunizacja przestrzeni publicznej nie objęła regionu, a wręcz przeciwnie, znaczenie przestrzeni odbywa się w wymiarze symbolicznym w kontrze do działań Kijowa. Zdemontowane i usunięte w przeszłości symbole z komunistycznego okresu powracają³⁵.

Ciekawym przykładem zmian w urbanimii jest Odessa. Akcja gruntownej zmiany nazw odbyła się, gdy merem Odessy był Eduard Hurbic (1994-1998), związany z Ludowym Ruchem Ukrainy. Mer od razu przemianował ulice, nadając im przedrewolucyjne nazwy. Powróciły zatem nazwy Wielka i Mała Arnautska, Jewriejska, Riszeriewska, Jekateryńska, Koblewska, Razumowska, Lenżeroniwska. Takie rozwiązanie nie wszystkich jednak zadowoliło, opierało się bowiem na idei imperialnej Rosji i upamiętniało carów, urzędników imperium, a w efekcie zmieniało upamiętnienia reżimu komunistycznego na upamiętnienia samodzielnego państwa rosyjskiego. Przywrócenie dawnych nazw ulic z okresu przedrewolucyjnego oznaczało wprawdzie dekomunizację toponimii, ale równocześnie zamykało możliwość upamiętnienia ukraińskich postaci, bohaterów i wydarzeń. Symbolicznym wydarzeniem był powrót nazwy ulicy Katarzyny II w 1991 r. oraz otwarcie placu Katarzyny wraz z monumentem carycy, zwanym pomnikiem Założycieli Odessy, w 2007 r.³⁶

Nawet jeśli na początku lat 90. pojawiały się nazwy związane z ideą narodową, nie gwarantowało to, że nowe władze ponownie nie przemianują ulic. Tak stało się z zaułkiem Romana Szuchewycza. Wspomniany mer Hurbic przemianował zaułek Hribojedowa³⁷ na zaułek Szuchewycza, jak pisano w prasie, na złość urzędnikom Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, która miała swoją siedzibę przy tej ulicy. Natomiast mer Odessy Rusłan Bodelan (1998-2005) przywrócił zaułkowi jego przedrewolucyjną nazwę – zaułek Pokrowski. W latach 2010-

35 Л. Масенко, *Як позбутися радянської спадщини в топонімії*, „День” 2013, nr 104 [L. Masenko, *Âk pozbutisâ radâns'koï spadšiniv toponimii*, „Den” 2013, nr 104], <https://day.kyiv.ua/uk/news/280417-sud-v-odesi-vidminyv-rishennya-pro-skasuvannya-dekomunizaciji> [14.04.2021].

36 Do 2019 r. toczył się spór prawny, najpierw o bezprawne postawienie pomnika, a potem o jego przeniesienie.

37 Rosyjski dyplomata i pisarz.

2013, kiedy merem był Oleksij Kostusjew, ogłoszono program odnowy i rozwoju języka rosyjskiego. Postawiono wówczas pomniki Suworowa, Wysockiego i Aleksandra II, a rada Odessy przyjęła nawet postanowienie o przeciwdziałaniu heroizacji Bandery i Szuchewycza. Szuchewycz i Bandera ponownie stali się patronami ulic w maju 2016 r.

Historia dekomunizacji we Lwowie, w Kijowie, Doniecku i Odessie pokazuje różne modele podejścia władz lokalnych do komunistycznej przeszłości miast. Cztery przykłady prezentują różny poziom zaawansowania procesu. Chęć ujednolicenia praktyk w tym zakresie była jedną z przyczyn wprowadzenia ustaw dekomunizacyjnych, zwłaszcza ustawy 317-VIII.

2. Dekomunizacja po 2015 roku – ustawy dekomunizacyjne

Cztery wspomniane już we wstępie ustawy: 314-VIII „O statusie prawnym i poszanowaniu pamięci bojowników o niezależność Ukrainy w XX wieku”, 315-VIII „O upamiętnieniu zwycięstwa w drugiej wojnie światowej 1939-1945”, 316-VIII „O dostępie do archiwów komunistyczno-totalitarnego reżimu”, 317-VIII „O potępieniu komunistycznych i narodowo-socjalistycznych (nazistowskich) reżimów totalitarnych na Ukrainie oraz zakazu ich propagandy i symboliki”³⁸, nazywane dekomunizacyjnymi, w istocie dotyczą różnych kwestii, jednak razem tworzą pakiet przepisów zmierzających do zmiany świadomości i podważenia „nostalgiczno-radzieckiej tożsamości części obywateli Ukrainy”³⁹. Ich implementacja odbywała się jednocześnie, dlatego rozpatrywane i oceniane mogą być jako zbiór rozwiązań, których celami strategicznymi były walka z przejawami wojny hybrydowej na Ukrainie oraz wyprzedzenie propagandowych zamiarów przeciwnika. Chodziło o wprowadzenie zmian na polu symbolicznym i ideologicznym, związanym z „tożsamością radziecką”. Szybkie procedowanie projektów w Radzie Najwyższej utrudnić miało opozycji kwestionowanie niektórych kontrowersyjnych przepisów.

38 Zob. przyp. 3.

39 Takiego określenia użył O. Hrycenko: O. Гриценко, *Деконунізація в Україні...* [O. Gricenko, *Dekomunizaciá v Ukraíni...*], s. 108.

Ustawa 314-VIII „O statusie prawnym i poszanowaniu pamięci bojowników o niezależność Ukrainy w XX wieku” tworzy katalog instytucji państwowych, formacji zbrojnych, wydarzeń XX w., których uczestnicy zasługują na status osób walczących o niepodległość Ukrainy. Spis otwierają organy władzy Ukraińskiej Republiki Ludowej, organy władzy Hetmanatu, Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, przez wiele innych instytucji i organów, Ukraińską Powstańczą Armię po Ludowy Ruch Ukrainy (na rzecz Przebudowy)⁴⁰. Kontrowersje wywołał punkt o uznaniu za walczących o niepodległość członków UPA⁴¹. Ustawa gwarantuje ulgi socjalne i dopłaty dla tej grupy. Kontrowersje wywołał art. 6, w którym zapisano, że karze podlegać może obywatel Ukrainy oraz cudzoziemiec, znieważający publicznie lub zaprzeczający faktowi walki o niepodległość przez osobę podlegającą ochronie w tej ustawie⁴².

Cel ustawy 315-VIII „O upamiętnieniu zwycięstwa w drugiej wojnie światowej 1939-1945”⁴³ wyjaśniony jest w preambule. Jej zapisy odwołują się do Konstytucji Ukrainy, wspominając, że zadaniem państwa powinno być sprzyjanie procesom konsolidacji narodu i rozwojowi świadomości historycznej. Temu służy z założenia odejście od zapisów o wielkiej wojnie ojczyźnianej, gdyż w całej ustawie używa się określenia „druga wojna światowa 1939-1945”. W preambule pojawia się sformułowanie dotyczące przyczyn wojny – doprowadziło do niej porozumienie reżimu nazistowskiego i komunistycznego ZSRR. Ustawa potwierdza święto 8 maja jako Dzień Pamięci i Pojednania oraz święto państwowe – 9 maja, tzw. Dzień Zwycięstwa (art. 1). Ustawa dezawuuująca mit wielkiej wojny ojczyźnianej ma ścisły związek z dekomunizacją, stała się bowiem jaskrawym elementem krytycznego stosunku do państwa radzieckiego. Pamięć o tzw. wielkiej wojnie ojczyźnianej i zwycięstwie była ważnym elementem budowy tożsamości historycznej krajów w strefie wpływów ZSRR i Rosji. Nowa ustawa anulowała

40 Szczegółowy spis: art. 1, *Про правовий статус...* [*Pro pravovij status...*].

41 *Відкритий лист науковців та експертів-українознавців що до такзваного «Антикомуністичного закону»*, „Критика” [*Vidkrijij list naukovciv ta ekspertiv-ukrajinoznavciv šo do takzvanogo „Antikomunističnogo zakonu”*, „Kritika”], <http://m.krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavtsiv-shchodo-tak-zvanoho> [25.05.2015].

42 Pod kątem korelacji tej ustawy z zapisami innych ustaw z dziedziny wojskowości i praw weteranów zapisy te analizowała С. Набок, *Борці за незалежність України, Визнення символічне?*, „Наукові Записки, Інститут ім. Кураса, НАН України”, 4(78), s. 118-128 [S. Nabok, *Borci za nezaleznist' Ukraini, Viznennâ simvolične?*, „Naukovi zapiski, Institut im. Kurasa, NAN Ukraini”, 4(78)].

43 *Про увічнення перемоги над нацизмом...* [*Pro uvičnennâ peremogi nad nacizmom...*].

poprzednią – „O upamiętnieniu Zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej 1941-1945”⁴⁴.

Ustawa 316-VIII „O dostępie do archiwów komunistyczno-totalitarnego reżimu” jest najbardziej rozbudowana, choć do dziś nie doznała się wszystkich delegacji ustawowych, które skonkretyzowałyby funkcjonowanie tzw. Dziedzicznego Państwowego Archiwum Ukrainińskiego Instytutu Pamięci Narodowej oraz rolę Ukrainińskiego Instytutu Pamięci Narodowej w kwestii zarządzania archiwaliami. Kluczowy zapis ustawy gwarantuje otwarty dostęp wszystkich obywateli Ukrainy do archiwów związanych z komunistycznymi organami represji w latach 1917-1991. Zastrzeżono, że ofiara represji i jej rodzina mają prawo ograniczyć dostęp do swoich archiwów i wyłączyć na 25 lat te materiały, które ujawniają dane uznawane za „wrażliwe” (art. 9)⁴⁵.

Ustawa 317-VIII „O potępieniu komunistycznych i narodowo-socjalistycznych (nazistowskich) reżimów totalitarnych na Ukrainie oraz zakazu ich propagandy i symboliki”⁴⁶ różni się od pozostałych ustaw bardzo rozbudowaną preambułą, w której dokonano szczegółowego wyliczenia ustaw i dokumentów uzasadniających jej przyjęcie. Ustawa definiuje partię komunistyczną, organy bezpieczeństwa, symbolikę. Najważniejsze zapisy dotyczą symboliki, pomników i toponimii. Jako symbole komunistycznego reżimu uznaje się godła i flagi nie tylko ZSRR oraz republik związkowych, ale także krajów „demokracji ludowej”, które miały tego typu symbolikę, a przestała być już ona używana w tych państwach. Artykuł 2 mówi o potępieniu reżimu komunistycznego z powodu polityki terroru i naruszania praw człowieka. Podobny zapis sformułowano w odniesieniu do reżimu nazistowskich Niemiec. Krytycy tego zapisu uważali, że zrównanie obu systemów jest nieuprawnione z powodu braku formalnego osądu nad komunizmem, jak to uczyniono w procesie norymberskim z reżimem nazistowskim⁴⁷.

Ustawa tworzy katalog sytuacji, w których istnieje możliwość używania symboliki komunistycznej oraz nazistowskiej. Dotyczy

44 Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 30, ст. 239; 2011 р., № 44, ст. 470; 2012 р., № 28, ст. 310), [Pro uvičnennâ Peremogi u Velikij Vitčiznânij vijni 1941-1945 rokiv (Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni, 2000 r., nr 30, st. 239; 2011 r., nr 44, st. 470; 2012 r., nr 28, st. 310)].

45 Про доступ до архівів... [Pro dostup do arhiviv...].

46 Про засудження комуністичного... [Pro zasudžennâ komunističnogo...].

47 О. Гриценко, *Деконунізація*... [O. Gricenko, *Dekomunizaciâ*...], s. 73-74.

to kwestii służących celom naukowym, artystycznym, związanych z rekonstrukcjami historycznymi, wystawami muzealnymi, zbiorami w kolekcjach prywatnych itp. Nie usuwa się symboliki z dokumentów powstałych przed 1991 r., materiałów bibliotecznych i archiwalnych, symboli na miejscach pochówków. Ustawa zawiera zapisy o zmianach dotychczasowych ustaw m.in. w zakresie przestępstwa rozpowszechniania, przygotowywania i publicznego wykorzystywania zakazanej symboliki. Kodeks kryminalny penalizuje te czyny, wprowadzając karę pozbawienia wolności do lat 5, a sąd może dodatkowo nałożyć karę konfiskaty majątku. Gdy czyn taki popełniony został przez osoby sprawujące władzę, działające w zorganizowanej grupie, albo wykorzystujące środki masowego przekazu – przewidziana jest kara od 5 do 10 lat pozbawienia wolności i dodatkowo ewentualność konfiskaty majątku⁴⁸.

Fala krytyki ze strony opozycji dotyczyła również kwestii ograniczenia działalności partii i odebrania obywatelom konstytucyjnie zagwarantowanej wolności wyboru. Ustawa nakładała, pod groźbą delegalizacji, obowiązek ponownego zarejestrowania „osoby prawnej”, która w swej nazwie, statucie czy emblematach odwołuje się do zakazanych treści i symboliki. W ten sposób doprowadzono np. do zmian tytułów niektórych gazet⁴⁹. Brak działań w tym zakresie spowodował *de facto* delegalizację Komunistycznej Partii Ukrainy – 16 grudnia 2015 r. okręgowy sąd administracyjny w Kijowie zakazał dalszej działalności partii, gdyż nie dopełniono formalności rejestracyjnych związanych ze zmianą nazwy, symboliki, statutu i programu.

W sprawozdaniu z 2016 r. UIPN przedstawił efekty dekomunizacji. Przemianowano 987 nazw miejscowości i 25 nazw rejonów, zmieniono 51,5 tys. urbanonimów, (w tym 200 w Kijowie), usunięto 2389 pomników i upamiętnień (w tym 1320 związanych z Leninem)⁵⁰.

Najpoważniejszy problem prawny dotyczy nazw obwodów dniepropietrowskiego i kirowogradzkiego. Stolice obwodów przemianowano w 2016 r. – Dniepropietrowsk na Dniepr w maju 2016 r., a Kirowograd

48 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Kriminal'nij kodeks Ukraini vid 05.04.2001 nr 2341-III], <https://www.rada.gov.ua>.

49 Precedensowa sytuacja dotyczyła zmiany nazwy gazety „Komsomolska Prawda” na „KP w Ukrainie”.

50 Sprawozdanie UIPN: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-2016-rik> [30.11.2020].

na Kropywnicki w lipcu 2016 r., jednak nazwy obwodów w związku z faktem ich wymienienia w Konstytucji Ukrainy wymagają wniesienia zmian do ustawy zasadniczej⁵¹. Z uwagi na brak większości do uchwalenia zmian konstytucyjnych, przemianowanie nazw obwodów jest trudne do przeprowadzenia.

Ustawa 317-VIII nie precyzowała, co powinno stać się ze zdemontowanymi pomnikami, zwłaszcza w dużym mieście, oraz kto poniesie koszty dekomunizacji. Temat ten pojawił się już wielokrotnie przed 2015 r.⁵² W 2009 r. rozważano umieszczenie niechcianych pomników na terenie Hydroparku na brzegu Dniepru. Takie przedsięwzięcie, jak przekonywali urzędnicy, pomogłoby ożywić miejsca rzadziej odwiedzane przez turystów. Za wzór takiego rozwiązania stawiano podobne przedsięwzięcia – Park Grutas⁵³ na Litwie i Park Memento⁵⁴ na Węgrzech. Do tematu powrócono wiosną 2015 r. po wprowadzeniu w życie ustawy 317-VIII. W prace miały włączyć się instytucje miasta Kijowa, Ministerstwo Kultury oraz UIPN. Muzeum jednak nie powstało (stan na koniec 2020 r.). Według Ołeksandry Hajdaj stworzenie muzeum utrudniała atmosfera polityczna. Wzrost negatywnych nastrojów związanych z interpretacją sowieckiej przeszłości obserwowany po 2015 r. powoduje rozdwojenie i refleksję – ustawa dekomunizacyjna każe usuwać pomniki, a potem robi z nich obiekty turystyczne.

- 51 Do zmiany przychylił się Sąd Konstytucyjny – Висновок Конституційного Суду України в справі щодо перейменування Дніпропетровської області [Visnovok Konstitucijnogo Sudu Ukraïni v spravi šodo perejmenuvannâ Dnipropetrovs'koï oblasti], <https://ccu.gov.ua/novyna/vysnovok-konstytucijnogo-sudu-ukrainy-v-spravi-shchodo-perejmenuvannya-dnipropetrovskoyi>; <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2635061-ksu-viznav-konstitucijnim-perejmenuvanna-kirovogradskoï-oblasti.html> [30.04.2021].
- 52 Za: O. Gajdaj, *Park pamiatnikov kak forma instytutalizacii pamiaty o kommunisticheskom periode: central'noevropejskij i ukraïnskij kontekst*, [w:] *Istoriâ, pam'jat', politika. Zbirnik naukovih statej*, uporâd. G. Kas'janov, O. Gajdaj, Kiïv 2016 [O. Gajdaj, *Park pamiatnikov kak forma instytutalizacii pamiaty o kommunističeskom periode: central'noevropejskij i ukraïnskij kontekst*, [w:] *Istoriâ, pam'ât', politika. Zbirnik naukovih statej*, uporâd. G. Kas'ânov, O. Gajdaj, Kiïv 2016], s. 94.
- 53 Park Grutas koło Druskiennik na Litwie ma obszar około 20 ha. Powstał w 2001 r. z prywatnej inicjatywy przedsiębiorcy, który zwrócił się z prośbą do władz o przekazanie niechcianych pomników i przedmiotów związanych z komunizmem. Obecnie jest ważną atrakcją turystyczną.
- 54 Park Memento, Memorial Park (węg. *Szoborpark*) to skansen założony w 1993 r. w Budapeszcie. Oprócz pomników z okresu komunistycznego pełni istotną funkcję edukacyjną i wystawową.

3. Efekty dekomunizacji

Pomimo wielu wad ustaw z 2015 r. można przewrotnie zapytać, co by się stało, gdyby nie zostały uchwalone. Odpowiedział na to Ołeksander Hrycenko – na zachodzie kraju nic by się nie zmieniło, gdyż proces dekomunizacji już dawno się odbył, a uchwalanie ustaw nie miało istotnego wpływu na przemiany tożsamościowe. Natomiast na wschodzie i południu Ukrainy, gdzie wpływy miały elity związane ze środowiskiem Partii Regionów i komunistami, ustąpienie państwa ukraińskiego ze strefy symbolicznej miałoby poważne konsekwencje. Ustawy pozbawiły te środowiska wpływów w sferze symbolicznej. Dla dekomunizacji, zdaniem Hrycenki, nie było alternatywy, a ostrożność i negocjacje zapisów spowodowałyby kolejną, niedokończoną fazę dekomunizacji, podobnie jak to stało się wcześniej – w okresie prezydentury Juszczenki, gdy ograniczono dekomunizację tylko do osób odpowiedzialnych za Głód na Ukrainie⁵⁵.

Ustawy dekomunizacyjne z 2015 r. okazały się skutecznym instrumentem walki z symboliką okresu komunistycznego i odwołaniami do niego. Pozostały już tylko nieliczne pomniki, które podlegają wprawdzie dekomunizacji, ale np. z powodu nieuregulowanej kwestii własności gruntu lub umiejscowienia go w przestrzeni prywatnej trudno je usunąć. W niektórych miastach, np. w Odessie czy Kijowie, pojawiły się pojedyncze przypadki prób powrotu do nazw ulic sprzed dekomunizacji⁵⁶. Należy jednak przyjąć, że poza terenami okupowanymi, gdzie dekomunizacja się nie dokonała, Ukraina skutecznie implementowała ustawy, zwłaszcza ustawę nr 317-VIII, dotyczącą nazw i pomników. Z pewnością proces ten był skuteczny ze względu na sprzyjającą większość parlamentarną oraz atmosferę zagrożenia spowodowaną rosnącymi wpływami Rosji, wykorzystującej przestrzeń symboliczną do walki propagandowej z Ukrainą. Pojawiały się także opinie, że politycy, którzy przejęli władzę po rewolucji godności, cynicznie wykorzystali dekomunizację, by legitymizować swe rządy na szczeblach lokalnych oraz w społeczeństwie. Ustawy stwarzały szansę efektywnej i szybkiej demonstracji skuteczności, co trudno byłoby osiągnąć, wdrażając reformy ekonomiczne czy strukturalne. Pozwoliły

55 O. Гриценко, *Деконунізація...* [O. Gricenko, *Dekomunizaciá...*], s. 73-74.

56 Np. ulica Żukowa w Odessie, prospekt Moskiewski w Kijowie.

podzielić elity władzy na „swoich”, czyli zwolenników dekomunizacji, i „obcych”, czyli przeciwników, reprezentujących poprzednią władzę⁵⁷. Na ile jest to opinia krzywdząca dla polityków ukraińskich – trudno ocenić. Z pewnością jednak w dekomunizację zaangażowało się wielu lokalnych aktywistów, społeczników i historyków miast, co ukazało potencjał społeczeństwa obywatelskiego. Konflikt z Rosją, dekomunizacja, polityka językowa, i religijna długofalowo sprzyjają procesom tożsamościowym i ukRAINIZACJI. Ukraina stała się krajem, którego przestrzeń symboliczna, kultura pamięci oraz praktyki komemoratywne różnią się wyraźnie od rosyjskich czy białoruskich, a taki był cel dekomunizacji. W sensie ilościowym i wymiernym proces się zakończył i był skuteczny, w sensie ideologicznym – zapewne wciąż trwa.

Bibliografia

- Akulenko V., *Tin'ovijbik Leniniadi, abo nezareêstrovaniij u Ginenesa rekord*, „Pam'atki Ukraïni” 1991, nr 2, <http://elib.nplu.org/view.html?&id=3724>.
- Assmann A., *Między historią a pamięcią. Antologia*, red. M. Saryusz-Wolska, Warszawa 2013.
- Ciba V.M., „Dekomunizaciâ” i legitimaciâ pravlâčoï eliti v Ukraïni, „Visnik Dniîpropetrovs'kogo uniwersitetu, Seriâ: Filosofîâ. Sociologiâ. Politologiâ” 2017, nr 1.
- Czerny A., *Teoria nazw geograficznych*, Warszawa 2011.
- Dekomunizaciâ v Odesi: âk cevidbuvaêt'sâ i šo pišlo ne tak*, <http://hromadske.tv/od/dekomunizatsiya-v-odesi-yak-tse-vidbuyayetsya-i-scho-pishlo-ne-tak>.
- Edensor T., *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Kraków 2004.
- Forest B., Johson J., *Monumental Politics: Regime Type and Public Memory in Post-Communist States*, „Post-Soviet Affairs”, vol. 27, 2011, no. 3.
- Gajdaj O., *Kamânnij gîst'*, Kiiiv 2018.
- Gajdaj O., *Park pamâtnikov kak forma institucionalizacii pamâti o kommunističeskom periode: central'noevropejskij i ukraijskij kontekst*, [w:] *Îstoriâ, pam'at', politika. Zbîrnik naukovih statej*, uporâd. G. Kas'ânov, O. Gajdaj, Kiiiv 2016.
- Gricak Â., *Konstruïvannâ nacional'nogo mîsta: Vipadok L'vova*, „Duh i Lîtera” 2006-2007, nr 17-18, http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5094/Hrytsak_konstruivannia_natsionalnoho_mista.pdf.

57 В.М. Ціба, «Деконунізація» і легітимація... [V.M. Ciba, „Dekomunizaciâ” i legitimaciâ...], s. 156-158.

- Gricenko O., *Dekomunizaciâ v Ukraïni âk deržavna politika i âk sociokul'turne âviše*, Kiïv 2019.
- Karta mišta: simvoliċnij prostir upravlinnâ, „Kritika” 2007, nr 1-2.
- Kas'ânov G., *Istoriċeskaâ politika i „memorial'nye” zakony v Ukraine: naĉalo XXI v.*, „Istoriċeskaâ èkspertiza” 2016, nr 2, https://istorex.ru/page/kasyanov_gv_istoricheskaya_politika_i_memorialnie_zakoni_v_ukraine_nachalo_xxi_v.
- Kas'ânov G., *K probleme definicij: istoriċeskaâ pamât', istoriċeskaâ politika*, [w:] *Îstoriâ, pam'ât', politika. Zbîrnik naukovih statej*, Kiïv 2016.
- Kas'ânov G., *Past Continuous: Îstoriċna politika 1980-h-2000-h: Ukarîna ta susidi*, Kiïv 2018.
- Krimînal'nij kodeks Ukraïni vid 05.04.2001 № 2341-III, <https://www.rada.gov.ua>.
- Krivošeâ V., *Modeli pam'âtî i deržavna politika pam'âtî*, [w:] *Nacional'na ta istoriċna pam'ât'*, 2011, vip. 1.
- Kulik V., *Deržavna politika ta gromads'ka dumka šodo pam'âtî j movi v Ukraïni pišlâ Êvromajdanu*, „Nauk. zapiski ÎPĪEND im. Î.F. Kurasa NAN Ukraïni” 2017, vip. 5-6(91-92).
- Males L.V., *Suĉasni suspil'ni problemi u vimiri sociologii upravlinnâ. Materiali drugoi naukovoi konferencii*. Donec'k: Donduu, 2006.
- Masenko L., *Âk pozbutisâ radâns'koï spadšinin toponimii*, „Den” 2013, nr 104, <https://day.kyiv.ua/uk/news/280417-sud-v-odesi-vidminyv-rishennya-pro-skasuvannya-dekomunizaciyi>.
- Nabok S., *Borci za nezeleŋnist' Ukraïni, Viznennâ simvoliċne?*, „Naukovî zapiski, Înstitut im. Kurasa, NAN Ukraïni”, 4(78).
- Nora P., *Vsemirnoe toržestvo pam'âtî*, „Neprikosnovennyj zasap” 2005, 2-3(40-41), <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>.
- Olszański T.A., *Wielka dekomunizacja. Ukraińska polityka historyczna czasu wojny*, „Punkt Widzenia”, Ósrodek Studiów Wschodnich, 2017, nr 65.
- Paniĉ O., *Âk Donec'kij universitet ne dav prisvoiti sobi imâ Vasilâ Stusa*, <http://www.istpravda.com.ua/blogs/2014/08/16/144028/>
- Portnov A., *“De-Communization” and Legislating History in Post-Maidan Ukraine*, „Aspen Review” 2017, issue 04, <https://www.aspenreview.com/article/2017/de-communization-legislating-history-post-maidan-ukraine/>.
- Pro dostup do arhiviv represivnih organiv komunistiċnogo totalitarnogo režimu 1917-1991 rokiv*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>.
- Pro perejmenuvannâ vulicî u Peĉers'komu rajoni m. Kiêva, Kiïvs'ka miš'ka rada, IV sesiâ V sklikannâ rišennâ vid 25 žovtnâ 2007 roku № 1059/3892*.
- Pro povernennâ deâkih istoriċnih nazv taperejmenuvannâ na vidznaku 80-riĉĉâ pam'âtnih podij Ukraïns'koï revolûcii 1917-1920 rokiv vid 20.11.97 r. № 260*, <http://81412.livejournal.com/15391.html#r260>.
- Pro pravovij status ta vsânuvannâ pam'âtî borcivza nezaleŋnist' Ukraïni u XX stolitti*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>.

Pro uvičnennâ peremogi nad nacizmom u Drugij svitovij vijni 1939-1945 rokiv,
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>.

*Pro zasudžennâ komunističnogo ta nacional-socialističnogo (nacists'kogo)
totalitarnih režimiv v Ukraïni ta zaboronu propagandi ihn'oi simvoliki,*
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.

Sabadišina Ū., *Perejmenuvannâ vulic' Lvova: âk ce bulo i ê,* http://tvoemisto.tv/news/pereymenuvannya_vulyts_lvova_yak_tse_bulo_i_ie_68135.html.

Vìdkritij list naukociv ta ekspertiv-ukraïnoznavciv šo do takzvanogo „Antikomunističnogo zakonu”, „Kritika”, <http://m.krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavtsiv-shchodo-tak-zvanoho>.